

Inleiding

Wim Jochems, Open Universiteit Nederland

De Onderwijs Research Dagen, kortweg de ORD, is het gezamenlijk congres van de Vlaamse en Nederlandse onderwijsonderzoekers, verenigd in het VFO (Vlaams Forum voor Onderwijsresearch) en de VOR (Vereniging voor Onderwijsresearch) en daarmee het belangrijkste Nederlandstalige congres voor de uitwisseling van onderwijsonderzoek. Dit jaar werd het georganiseerd door de Open Universiteit Nederland, in het bijzonder het Onderwijstechnologisch expertisecentrum, OTEC. In de dertigjarige geschiedenis van de ORD was dit de eerste keer dat deze instelling verantwoordelijk was voor de organisatie. Het congres vond plaats in congrescentrum Rolduc, een voormalige abdij te Kerkrade, met een Oxford-achtige sfeer zoals de Britse ‘keynote speaker’ het verwoordde. Ondanks de wat excentrische ligging - letterlijk tegen de grens met Duitsland - was het aantal deelnemers zoals gebruikelijk de laatste jaren, namelijk ruim 400. En wat de inhoud betreft: zo’n 300 auteurs leverden samen ongeveer 180 bijdragen. Een systematisch overzicht van alle gepresenteerde bijdragen is te vinden in de ‘proceedings’ “Grenzeloos leren”, waarmee tevens het thema is genoemd van deze ORD, gesponsord door de Provincie Limburg (NL).

Traditiegetrouw wordt in “Pedagogische Studiën” een verslag van de conferentie opgenomen. We volgen daarbij het vaste stramien, de expertisegebieden conform de divisies van de VOR (www.vorsite.nl), namelijk Bedrijfsopleidingen, Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie, Beleid en Organisatie in het Onderwijs, Curriculum, Hoger Onderwijs, Lerarenopleiding en Leraarsgedrag, Leren en Instructie, Methodologie en Evaluatie, Onderwijs en Samenleving, ICT. Daarnaast kende de ORD 2003 een specifiek thema, namelijk “Grenzeloos leren”. Dit thema verwijst naar onderzoek dat in een of ander opzicht grenzen doorbreekt, bijvoor-

beeld grenzen tussen leren en onderwijzen. Ook wordt gedacht aan onderzoek dat zich richt op grensoverschrijdend onderwijs. Ten slotte kan het worden opgevat als onderzoek dat grensverleggend, innovatief is. In afwijking van voorgaande jaren vormde het door PROO gefinancierde onderzoek niet langer een aparte lijn, maar is het volledig geïntegreerd in het programma, ook wat betreft de beoordeling op de gebruikelijke ORD-wijze. De belangstelling voor de PROO-lijn was de afgelopen jaren beperkt en de verwachting was dat op deze wijze een groter publiek bereikt zou worden, hetgeen ook het geval lijkt te zijn geweest.

De ORD 2003 kende drie keynotes. Prof. dr. David Merrill, Utah State University, gaf als onderdeel van de openingssessie een gedege presentatie over ‘instructional design’ waarbij één van de stellingen was dat ontwerpproducten gebaseerd dienen te zijn op een empirisch onderbouwde instructietheorie in combinatie met het gebruik van adequate ‘instructional design tools’. Hij stelde vast dat de producten van instructional designers vaak niet beter zijn dan die van bijvoorbeeld docenten. Bovendien houden veel instructional designers zich vooral bezig met het opleiden van nieuwe instructional designers en wordt zeer veel onderwijsmateriaal derhalve door (relatieve) “leken” gemaakt. De impact van instructional design op de onderwijspraktijk is derhalve beperkt.

Dr. Brian Holmes van de Europese Commissie, divisie Multimedia: Culture - Education - Training binnen het directoraat generaal voor Onderwijs en Cultuur, was de keynote speaker op de tweede dag. Hij gaf een realistische presentatie over ‘e-learning’ en de focus daarop binnen de Europese Unie waarin hij onder andere vaststelde dat docenten niet langer louter gebruikers van e-learning-materiaal zijn, maar in toenemende mate ook als auteurs daarvan optreden. Tevens daagde hij onderzoekers uit een nadrukkelijker rol te spelen bij beleidsvorming en ontwikkeling van e-learning. Ook nodigde

hij onderwijsonderzoekers uit om daarin, meer nog dan voorheen, te participeren, wellicht eerder nog in een collectieve benadering dan louter op individuele basis, daarmee indicierend dat de impact van onderwijsonderzoek nog erg beperkt is.

Prof. dr. Fons van Wieringen, ten slotte, ging als keynote speaker op de derde dag uitvoerig in op de relatie onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk, aanhakend bij de recente publicatie van de Onderwijsraad hierover. Hij bepleitte het klassieke model, kortweg aan te duiden als 'research, development, diffusion' aan te vullen met een alternatief model waarin "praktijkkennisontwikkelaars" een belangrijke rol spelen, en dan met name de docenten. Dat impliceert dat onderzoekers zich niet alleen op de productie van nieuwe kennis en inzichten in een gereduceerde omgeving dienen te richten, maar ook de betrokkenheid zoeken van andere spelers in het onderwijsveld die eveneens kennis produceren, zoals bijvoorbeeld docenten. Gelet op de discussie naar aanleiding van deze presentatie, is dit voor veel onderzoekers nog geen wenkend perspectief, maar desalniettemin een belangrijk element in het kader van de maatschappelijke positionering van VOR en VFO.

Traditiegetrouw werd tijdens de openingssessie de VOR-VFO-dissertatieprijs voor het beste proefschrift van het afgelopen jaar, en de Pedagogische Studiën Prijs 2002 voor het beste artikel uitgereikt. De prijs voor het beste proefschrift ging naar D. Sluijtmans voor haar proefschrift "Student involvement in assessment. The training of peer assessment skills". De prijs voor het beste artikel ging naar H. Oost, M. Brekelmans, P. Swanborn en G. Westhoff voor het artikel "Naar een didactiek van de probleemstelling" dat verscheen in nummer 1 van de jaargang 2002 (vol. 79, pp. 18-36).

Uit een schriftelijke evaluatie van deze Onderwijs Research Dagen onder de deelnemers kwam een positief beeld naar voren. De congreslocatie werd, ondanks de enigszins perifere ligging, alomtgeprezen. De congresorganisatie en -faciliteiten werden als zeer goed beoordeeld. De inhoud van het programma (keynote sprekers, parallelsessies) werd, ondanks een enkele kritische noot,

positief gewaardeerd. Ten slotte werden de 'social events' (excursies, congresdiner) zonder uitzondering goed tot uitstekend gewaardeerd.

Beroeps-, Bedrijfsopleidingen en Volwasseneneducatie

Marcel van der Klink, Open Universiteit Nederland

Het programma van de divisie bestond uit een vijftal symposia en een papersessie. Het eerste symposium "Vernieuwing van het beroeps onderwijs" ging in op de problematiek van het buitenschools leren en de vernieuwingen in de techniekopleidingen. In de discussie bleek dat opleidingen het buitenschoolse leren niet kunnen sturen en dat beter kunnen overlaten aan de stagegebiedende instellingen. De presentaties over de techniekopleidingen maakten inzichtelijk dat de instroom gevaarlijk laag is. Initiatieven die thans spelen hebben betrekking op flexibilisering van de opleidingen en de implementatie van een didactisch model dat onder andere de uitval moet reduceren. In de discussie onder leiding van Streumer ging het met name om de vraag, hoe aantrekkelijke inhoud te ontwikkelen en welke curriculumproblemen daarbij optreden.

In het symposium "Leren in de werksituatie" ging het om de vraag, hoe het leren van werknemers vorm te geven. De presentaties over het samenwerkend leren van huisartsen, levenslang leren in de agrarische sector en het zelfsturend leren van professionals, maakten inzichtelijk dat de werkplek een belangrijke bron voor leren is, maar dat leren niet altijd vanzelf gaat. Kwakman vroeg als discussiant aandacht voor het probleem dat tot op heden de belangstelling voor de wijze waarop leerprocessen in de werksituatie verlopen, tamelijk klein is. Veel van het heden-daagse onderzoek richt zich namelijk op voorwaarden en omstandigheden om het leren te bevorderen, waardoor het leerproces zelf uit beeld is verdwenen.

Het symposium "Competenties in beroeps- en bedrijfsopleidingen" bestond uit een drietal presentaties over de mogelijkheden tot harmonisatie van definities over com-

petenties, loopbaancompetenties als onhoudbaar construct en de problematiek om competenties te meten ten behoeve van het formuleren van competentieprofielen. De presentaties hadden als gemeenschappelijk kenmerk dat competentie weliswaar een aantrekkelijk theoretisch begrip is, maar dat definiëring, operationalisering en empirische meting ervan problematisch blijft. In de discussie onder leiding van Van der Sanden ging het met name om de vraag of competentie als construct nog wel houdbaar is, en of we niet moeten afstappen van het telkens maar weer opwerpen van de vraag wat een competentie is, en in plaats daarvan beter aan het werk kunnen gaan met het ontwikkelen van op competenties gebaseerde opleidingen.

Het symposium “Beleidsontwikkeling in het beroepsonderwijs” met presentaties over integraal personeelsbeleid op ROC’s, contractactiviteiten van ROC’s en voortijdig schoolverlaten, maakte inzichtelijk dat onderzoek in de bve-sector niet altijd eenvoudig is. De Bruijn als discussiant wees bijvoorbeeld op het probleem van sociaal wenselijke antwoorden in het onderzoek naar het integraal personeelsbeleid en op het probleem van de definiëring van begrippen als contractactiviteit en uitval.

“Scenario’s als basis voor strategische beleidsontwikkeling in het beroepsonderwijs” was de titel van een symposium over instrumenten om de toekomst te kunnen verbeelden. Immers, in onzekere situaties heeft het weinig zin om trends uit het verleden te extrapoleren naar de toekomst. De presentaties hadden betrekking op een meta-analyse van scenariostudies, de uitvoering van een scenariostudie in een tweetal ROC’s, en een presentatie over de (on)voorspelbaarheid van de toekomst aan de hand van prognoses over het lerarentekort. De discussie onder leiding van discussiant Nieuwenhuis ging onder andere over de (on)mogelijkheden van ROC’s om regionaal strategisch beleid te ontwikkelen, omdat veel beïnvloedende factoren een regio-overstijgend karakter hebben en over de natuurlijke neiging van mensen - zeker wanneer het politici betreft - om de toekomst te rooskleurig in te zien.

In de afsluitende papersessie stond slechts één paper geprogrammeerd over competentieontwikkeling in agrarisch onderwijs en

arbeidsorganisaties. Het was een zeer interactieve sessie, die duidelijk maakte dat competentiegericht onderwijs feitelijk nog in de kinderschoenen staat en vervolgonderzoek dringend gewenst is.

Beleid en Organisatie in het onderwijs

Jo Boon, Open Universiteit Nederland

De sectie kon zich verheugen in veel belangstelling van deelnemers en een kwalitatief goed aanbod van papers. Hierdoor kon ieder die dat wilde aan bod komen. Een brede range van onderwerpen is aan de orde geweest in twee symposia en drie papersessies, gaande van de invloed van personeelsproblemen op schoolkwaliteit tot schoolkeuzeprocessen in Maastricht.

Nagenoeg alle presentaties in de sectie waren gebaseerd op empirisch statistisch onderzoek aan de hand van internationale databases over scholen (zoals TIMMS, PISA en OECD-data), nationale databases (ARBVO, IPTO, enz.) of surveydata. Dit heeft geleid tot een diversiteit in discussieonderwerpen die in vier centrale punten zijn samen te vatten: het theoretisch kader, de gebruikte data, de methodologie, en de beleidsimplicaties van de resultaten. Terugkijkend op de meest typerende presentaties ontstaat het volgende beeld.

Het symposium over “Personeelsvoorziening en Schoolkwaliteit”, waarbij zowel medewerkers van het ministerie van OCenW als de inspectie betrokken waren, was al meteen toonzettend voor de discussie (Vermeij, Van der Ploeg, Lubberman, Van den Berg, Klein, Doehri-Plomp en Kordes). Uiteraard stond de thematiek van lerarentekorten en factoren zoals zij-instroom, ziekteverzuim, mobiliteit, inzet van onbevoegden, zowel in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs, hierbij centraal. Uit nagenoeg alle onderzoek blijkt een zeer beperkt statistisch verband tussen de indicatoren van personeelsproblemen en de schoolkwaliteit. Ook de analyse van geobserveerde verschillen in optreden tussen professionele leerkrachten en onbevoegden in het onderwijs blijkt weinig op te leveren. De discussie richtte zich onder andere op de vraag naar de beleidsimplicaties van

de resultaten en met name op de vraag of operationalisering van de variabelen en de data die ter beschikking staan voldoende zijn om de analyse over de thematiek gericht genoeg uit te kunnen voeren.

Een groot aantal evaluatiestudies is de revue gepasseerd, zoals de evaluatie klachtenregeling in het primair en voortgezet onderwijs (Vermaas e.a.), de evaluatie van de flexibilisering van het Vlaamse Volwassenenonderwijs na het decreet van 1999 (Van Valkenborgh & Douterlunge), evaluatie van de relatie tussen decentralisatie, deregulering en onderwijseffectiviteit (Maslowski & Doolaard), evaluatie van de effecten van teambeleving binnen de BVE (Vermeulen & Wiersma), evaluatie van loopbaanbeleid ten aanzien van postdocs (Broersen) en ten slotte de ervaringen van functiedifferentiatie of team Onderwijs op Maat (Teurlings, Wiersma en Vreugdenhil-Tolsma).

Ook meta-evaluatiestudies zijn uitgebreid aan de orde geweest, zoals het in kaart brengen van leerprestaties in het voortgezet onderwijs in het kader van kwaliteitszorg (Verhaeghe e.a.) en het gebruik van performance-indicatoren bij een schoolontwikkelingsbeleid (Hulpia).

De twee belangrijkste discussiethema's waren ook hier onderzoekspopzet, c.q. de bruikbaarheid van beschikbare databestanden, zorgvuldigheid van de surveys of observaties enerzijds, en de bruikbaarheid van de resultaten voor beleid anderzijds. Het is duidelijk dat de meeste onderzoeken goed ontworpen zijn en nauwkeurig worden uitgevoerd, maar ook blijkt dat de vertaling van de onderzoeksresultaten in beleidsadviezen niet de sterkste schakel is. De theoriearmoede van het onderzoek is daar vaak debet aan, omdat die leidt tot beschrijvend onderzoek waarop moeilijk een advies voor beleidsingrijpen gebaseerd kan worden.

De presentatie "Klassenverkleining, taakgerichtheid en interacties in groep 2 van het basisonderwijs" (Annevelink & Doolaard) was duidelijk gebaseerd op een gedegen onderzoeksdesign en dataverzameling. Speciale aandacht ook uiteraard voor de problematiek van gesegregeerde scholen en niet alleen kenmerken van directies en teams, maar ook van de sociale cohesie en distantie, en de

identificatie van ouders met de school. Een centrale aanbeveling is dat de beroepsopleiding van de teams die op deze scholen werken aangepast en uitgebreid moet worden en de aanstelling ook beter beloond moet worden (Jungbluth).

Een toepasselijke eindpresentatie behandelde de "Schoolkeuze in Maastricht" en de diepe, zuidelijke sporen van de verzuijing hierbij (Braster).

Curriculum

Arjan Dieleman, Open Universiteit Nederland, en Antonia Aelterman, Universiteit Gent

Het thema "Curriculum" omvatte drie symposia en een papersessie. Het eerste symposium had als thema "Ruimte voor scholen; curriculum in de context van autonomievergroting". Bij een terugtrekkende overheid krijgen scholen meer ruimte om zich inhoudelijk en dus ook op curriculumgebied te profileren. Drie papers van de Universiteit Twente maakten duidelijk welke problemen scholen tegenkomen als ze proberen een meer eigen samenhang in hun curriculum aan te brengen.

In een tweede symposium stond het *leesonderwijs* centraal. Aan de hand van twee papers werd ingegaan op de vraag wat de effecten zijn van pogingen tot verbetering door adaptief onderwijs en andere begeleidingsstrategieën.

In het symposium "Toepassingsgericht hoger onderwijs" werden twee papers gepresenteerd die beide gingen over de vraag hoe een opleiding zodanig te veranderen dat de voor de beroepspraktijk benodigde competenties kunnen worden verworven. Bij Van Buuren e.a. betrof dat een herontwerp van een psychologiecurriculum waarbij de student leercycli doorloopt van een steeds hoger niveau van onderzoeksbekwaamheid. De cycli worden gekenmerkt door stapsgewijze opbouw van competentieverwerving, studietaken, elektronische aanbieding en samenwerkend leren. Het project heeft flankerend onderzoek waarin gegevens van vragenlijsten, logboeken, nieuwsgroepen, evaluatiebijeenkomsten en eindproducten worden verwerkt. Bij de eerste pilotstudy's valt het grote

tijdsbeslag op: de studenten zijn veel tijd kwijt met startproblemen en samenwerkend leren, terwijl de begeleiding niet altijd even alert en pro-actief is.

Meeus e.a. probeerden via semi-gestructureerde interviews aan de weet te komen hoe verschillende eindwerkmodellen in de praktijk functioneren. Aan de hand van de gegevens proberen ze een gefundeerde theorie op te bouwen. Hun conclusie is dat de leerportfolio als eindwerk een volwaardig praktijkgericht alternatief kan zijn, bestaande uit een cyclus van actie en reflectie waarbij de basiscompetentie het vertrekpunt is, en de verwerking het doel. De referent benadrukte dat het begrijpelijk is dat nog vele vragen open blijven en gaf aan, dat vele opleidingen met dezelfde problemen worstelen.

Tijdens de papersessie zijn drie papers gepresenteerd, die op het eerste gezicht weinig raakvlakken met elkaar hadden, maar waarbij uit de discussie bleek dat er toch een gemeenschappelijke component kon worden gedestilleerd. De eerste paper "Diversiteit in informatica: internationale modellen voor universitaire curricula" (Mulder, Lemmen, & Van Veen) presenteerde een toetsing van een zelfontwikkeld model van informaticaonderwijs aan enkele bekende curriculummodellen op basis van inhoudelijke en didactische criteria. In de tweede presentatie "De ontwikkeling van didactische modellen in het technisch beroepsonderwijs: succesvolle ontwikkel- en implementatiestrategieën" (Mulder) werd op concrete en didactisch onderbouwde manier een voorstelling gegeven van de wijze waarop via een project "Techniek maakt het" innovaties in het beroepsonderwijs kunnen bijdragen tot een meer competentiegeoriënteerd onderwijs. De discussie na de presentatie van de beide papers focuste nogal scherp op de rol van de docent. Zo dient het model van informaticaonderwijs duidelijker de docentrollen inzake de innovaties in het informaticaonderwijs in de verf te zetten. Ook in de tweede presentatie bleek duidelijk dat de implementatie van een curriculumproject slechts kans van slagen heeft wanneer docenten direct betrokken worden bij dit project. Deze interventies slooten zeer goed aan bij de presentatie van Van Driel, die vanuit een onderzoek bij scheikun-

dedocenten de klemtoon legde op het verhelderen van de opvattingen van de docenten. Dit onderzoek wil bijdragen tot een breed gedragen, en daardoor succesvolle curriculumvernieuwing.

Hoger Onderwijs

Rob Martens, Open Universiteit Nederland

Ook dit jaar weer had de divisie Hoger Onderwijs een groter aantal inschrijvingen dan plekken voor presentaties en moest er stevig geselecteerd worden. Het was dus weer dringen op de 18 beschikbare 'slots'. Dat gegeven op zich geeft al aan dat hoger onderwijs een populair thema is waar veel op het gebied van onderwijsonderzoek gebeurt.

Een blik in de proceedings maakt snel duidelijk wat de belangrijkste thema's waren die aan bod zijn gekomen tijdens de ORD 2003. Opvallend was dat de symposia een tamelijk kritische ondertoon hadden. In het hoger onderwijs is de afgelopen jaren veel gebeurd: de internetrevolutie, het Studeerbaarheidsfonds, invoering BaMa, veel nieuwe onderwijsvormen zoals het zich nog steeds verder verspreidende PGO, enzovoorts. Nu lijkt het tijd voor een pas op de plaats en een kritische beschouwing: Heeft het allemaal gebracht wat we verwacht hadden?

Het symposium "Effecten van taakomgeving en sociale context op leerprocessen in PGO", voorgezeten door Gijsselaers, bijvoorbeeld, gaf een tamelijk kritische beschouwing op de werkelijke merites van PGO, en de onderzoekers die erin presenteerden waren ook bereid de uitgangspunten ter discussie te stellen en met nieuwe meetinstrumenten kritisch aan de tand te voelen. Hetzelfde gold voor het symposium "De dubbele bodem van competentiegericht onderwijs", voorgezeten door Martens. Ook daaruit bleek een kritische visie op dit in het hoger onderwijs te pas en te onpas gebruikte begrip. Duidelijk werd dat het heel wat voeten in de aarde heeft curricula hiermee te moderniseren. Daarvoor werden verschillende 'tools' aangereikt.

Ook motivatieonderzoek kwam naar voren, bijvoorbeeld in een presentatie van De Jong.

Een terugkerend thema dat blijkbaar steeds belangrijker is geworden in hoger onderwijs was 'peer assessment'. Immers, bij competentiegericht onderwijs waarbij we ander studiegedrag hopen te zien, horen - onder het motto 'the tail wags the dog' - ook andere toetsvormen. Het symposium hieromtrent werd voorgezeten door Admiraal en het belang dat de VOR hieraan toekent, bleek ook al uit de VOR-dissertatieprijs die Sluijtmans kreeg voor haar proefschrift, waarvan een deel in dit symposium werd gepresenteerd.

Een andere presentatie die goed paste bij de wat kritische ondertoon die veel onderzoek in de divisie Hoger Onderwijs dit jaar had, was van Vaatstra. Zij besprak de relatie tussen onderwijsvorm, competenties en arbeidsmarkt. Lang niet altijd bleken bepaalde onderwijsvormen de beoogde competenties te hebben opgeleverd, aldus de bevragede afgestudeerden.

Nog zo'n kritische beschouwing kwam van Gulikers. Zij fileerde het begrip "authentieke" taken en assessment. Ook weer zo'n vaak in het hoger onderwijs gebruikte term waarvan we eigenlijk niet goed weten wat het is, en hoe we er nu eigenlijk toetsen rond omheen kunnen maken. Wopereis en Brand-Gruwel behandelden het oplossen van informatieproblemen en probeerden na te gaan of beginners en gevorderden dit echt wel anders doen.

Andere thema's waren de invoering van de BaMa, beoordelingen van docenten, kenniselicitation, studeerbaarheidsprojecten, modulaire leertrajecten, ethisch onderwijs en portfolio design. Het 'after the hype'-gevoel is soms een beetje dat van een kater. Misschien verklaart dat waarom er dit jaar zulke levendige en soms felle discussies ontstonden tijdens papersessies en symposia. Kortom: voor wat betreft de divisie Hoger Onderwijs vooral een kritische ORD, en dat is eigenlijk ook precies de houding die van onderwijsonderzoekers verwacht mag worden.

Lerarenopleiding en Leraarsgedrag

*Fred Korthagen, Universiteit Utrecht, en
Els Boshuizen, Open Universiteit Nederland*

Divisie Lerarenopleiding en Leraarsgedrag had een vol programma. Te vol, want één van de ingediende symposia moest ondergebracht worden in een overblijvend slot van een andere divisie. Deze grote belangstelling van indieners, maar ook van deelnemers was zeer verheugend. In totaal zijn er vier symposia gepresenteerd en vonden negen paperpresentaties en één posterpresentatie plaats. De conferentie was goed georganiseerd. Er was een inspirerende sfeer bij de sessies van de divisie. Dat kwam door interessante onderzoeken, die soms nog lang niet afgerond of zelfs uitgekristalliseerd waren, waardoor de deelnemers aan de conferentie nog volop konden meedenken over het onderzoek, en dat ook deden.

We zullen niet alle presentaties afzonderlijk bespreken, maar ons beperken tot een paar opmerkelijke ontwikkelingen. In twee papers werd aandacht besteed aan 'gender'- en seksespecifieke (zelf)selectie op de pabo. Het is boeiend te zien hoe het denken over sekseverschillen - na een dipje van een aantal jaren van wat minder aandacht - nu weer, maar op een nieuwe manier terugkomt en nieuwe vragen opwerpt. Een ander feest der herkenning was de (Twentse) invalshoek van "schemaverwerving" voor het leren van moeilijke begrippen in de scheikunde en de implementatie van een nieuw curriculum op dat gebied. Ook andere onderzoekers richtten zich op de nieuwe docentvaardigheden, zoals het begeleiden van leerlingen bij de ontwikkeling van onderzoeksvaardigheden (Veenhoven) of het gebruik van methoden die leerlingen verlokken om hun vakinhoudelijke kennis actief toe te passen (Vankan). Van Eekelens onderzoek betrof de vraag naar de leerbereidheid van ervaren docenten, een factor die naar men aanneemt in belangrijke mate bijdraagt aan het welslagen van dit soort vernieuwingen. Ook het meten van competenties van docenten in het kader van vernieuwing en van verdere professionele ontwikkeling kreeg aandacht (Roelofs, Nijveldt en Op den Kamp). Interessant was te zien wat de onderzoekers en ontwikkelaars

vanuit hun positie deden om de impact van het instrument op de leerbereidheid van docenten en leid(st)ers te optimaliseren, namelijk door in de rapportage aan te geven wat de gevolgen zijn voor leerlingen en collega's wanneer competenties niet toereikend zijn. Teleurstellend is dan dat de ervaren docenten zeggen er weinig van te leren.

Meer dan de helft van de bijdragen betrof de leeromgeving van de aanstaande docent: ervaringen van pabo-studenten in het studielandschap (Van den Berg met diverse studenten Toegepaste Onderwijskunde van de UTwente), en kenmerken van een leerwerkplekomgeving (Geldens). Ook het symposium "Nieuwe opleidingswegen voor VO-leraren" valt in deze categorie. De nadruk in dit symposium lag op het ontwerpgericht onderzoeken van deze nieuwe wegen. In het symposium over competenties van lerarenopleiders werd een nieuw gebied aangeboord: de lerarenopleider als onderzoeksobject. Er waren onder andere studies naar de noodzakelijke taken en competenties van lerarenopleiders (Koster), naar de wijze waarop de pedagogische dimensie in de lerarenopleiding vorm krijgt (Willemse) en naar de mate waarin opleiders 'teach as they preach' (Swennen). Vooral de laatste twee onderzoeken lieten zien dat er in de lerarenopleidingen nog wel werk aan de winkel is. Het bleek moeilijk om een vinger te krijgen achter de concretisering van de pedagogische dimensie, althans in het formele curriculum van een pabo, en opleiders vinden het moeilijk om een rolvoorbeeld te zijn voor hun studenten. Dat wijst erop dat de professionalisering van lerarenopleiders in Nederland (en internationaal) een verwaarloosd gebied is.

Leren en Instructie

Paul Kirschner, Open Universiteit Nederland

De divisie Leren en Instructie genoot van een overvloed aan voorstellen, die gebundeld werden in een zestal symposia en een posteressie. Deze overvloed maakte het aan de ene kant zeer moeilijk voor de paperbeoordelaars om te kiezen, maar aan de andere kant konden de deelnemers genieten van absolute topers. Door het feit dat de correspondent zelf

vaak de taak van discussiant had bij sessies van de andere divisies, kan hier helaas alleen een beknopte weergave van de sessies (drie van de zes) worden verzorgd.

Het symposium "Het bereiken van een gemeenschappelijke kennisbasis in teams" was een regelrechte treffer. Ongevraagd hebben de vijf aio-presentatoren zelf beslist om geen papers te presenteren, maar de gemeenschappelijke aspecten van hun vijf onderzoeken te presenteren in een interactief formaat. Hierdoor werd er gediscussieerd (in hun termen "kwam negotiatie van betekenis tot stand") en wist men aan het einde wat een gemeenschappelijke kennisbasis was of hoe moeilijk het is om zo'n basis te bereiken. Hoe dan ook: meer dan geslaagd!

In het symposium "Regulatie en metacognitie" werd ingegaan op de verschillende manieren waarop het regulatieproces tijdens het leren onder de loep kan worden genomen. De bijdragen liepen uiteen van correlatieel onderzoek tot onderzoek waarbij via 'multi-level'-technieken verschillende regulatieactiviteiten in de tijd werden uitgezet. De discussie naderhand richtte zich op het belang van een theorie en hypothese over het regulatieproces. Die zijn leidend voor de manier waarop datareductie plaatsvindt en het regulatieproces gemeten wordt.

Het symposium "Cognitieve Belastingstheorie als leidraad voor het ontwerpen van instructie" bestond uit vier presentaties die de interactie tussen de structuur van informatie en de cognitieve architectuur van de lerende als uitgangspunt nemen bij het ontwerpen van onderwijs. De presentaties gingen achtereenvolgens over adaptieve leertaakselectie op basis van leerlingprestaties en de daarmee gemoeide cognitieve belasting, de timing van ondersteunende informatie, het aanbieden van informatie over het probleemoplosproces in uitgewerkte voorbeelden, en de wijze van aanbieding van verschillende gerelateerde informatiebronnen. De discussie richtte zich met name op de toegevoegde waarde van de Cognitieve Belastingstheorie voor de gerapporteerde onderzoeken.

Methodologie en Evaluatie

George Moerkerke, Open Universiteit
Nederland

De organisatoren van “Methodologie en Evaluatie” kunnen terugkijken op een serie geslaagde lezingen die naar drie onderwerpen waren ingedeeld. Ten eerste: methodologie voor onderzoek, met name logische en methodologische aspecten van onderzoek (“Onderzoekspraxis en onderzoeksmethodologie”); ten tweede evaluaties van onderwijsprogramma’s, onderwijsinstellingen en onderwijssystemen, met name accreditatie en kwaliteitszorg, het meten van de kwaliteit van scholen, en het meten van effecten van specifieke interventies (“Evaluatiepraxis en evaluatiemethodologie”) en ten derde evaluaties van personen, met name het gebruik en de ontwikkeling van examens, diagnostische toetsen en systemen voor persoonscertificatie (“Beoordelingspraxis en beoordelingsmethodologie”). Het programma bestond uit drie symposia met elk drie tot vier bijdragen en drie sessies voor zeven papers.

In onderwijsonderzoek wordt veelal gebruikgemaakt van ‘obtrusive measures’ als vragenlijsten en standaardtoetsen. Minder gebruikt, maar daarom niet minder functioneel, zijn ‘unobtrusive measures’, metingen die zonder medeweten van het subject tot stand komen. Deze kwamen bij “Onderzoekspraxis en onderzoeksmethodologie” aan de orde. In het symposium “Inhoudsanalyse van samenwerkend leren” was aandacht voor het in kaart brengen van gedrag binnen elektronische leeromgevingen. Computertechnologie is dienstig bij de opslag en analyse van grote hoeveelheden artefacten van gedrag (berichten, interactiepatronen). In het symposium werd ingegaan op de definitie, betrouwbaarheid en validiteit van de gebruikte methoden en ontwikkelde metriecken.

Bij “Evaluatiepraxis en evaluatiemethodologie” werd gesproken over effecten van voor- en vroegschoolse educatie en over effecten van verscheidene subsidiemaatregelen voor basisscholen. Opmerkelijk is dat deze uiteenlopende interventies of programma’s met gelijkaardige variabelen werden geëvalueerd. Het betreft scores uit centrale toetsprogramma’s, zoals de Eindtoets Basisonder-

wijs (de Cito-toets), en toetsen uit het Cito-leerlingvolgsysteem. Tijdens de discussie werd dan ook de vraag opgeworpen of bij dergelijk regressieonderzoek het gevaar niet groot is dat te snel makkelijk beschikbare variabelen constructvalide worden verklaard. De kernvraag “Is er een theorie die aannemelijk maakt dat de maatregelen in de VVE (tot vier jaar) effecten hebben op de beheersing van lezen of rekenen in groep 2, 4 of 6?” dient immers bevestigend beantwoord te worden, alvorens toetsscores als effectvariabelen toegelaten kunnen worden. In het symposium “Begrijpend lezen: toetsbaar en onderwijsbaar?” werd aandacht gevraagd voor de operationalisatie van effectvariabelen. In Nederland zijn er zo’n acht methodieken voor leesonderwijs. In het kielzog van nieuwe lesmethoden worden vaak nieuwe opgaventypen ontwikkeld. Experimenteel onderzoek toont meestal wel aan dat leerlingen die de nieuwe methode hebben gevolgd het *beter* doen (op deze nieuwe opgaventypen) dan anderen. Het methode-effect kan doorgaans niet aangetoond worden bij taaltoetsen uit het Cito-leerlingvolgsysteem. Deze zijn immers onafhankelijk van leerstof en leermethode ontwikkeld. Ze zijn te grofmazig om als criteriumvariabele te dienen voor de evaluatie van specifieke methodekenmerken. Een paper over *kwalificatiewinst* maakte aannemelijk dat administraties bij overheid, zelfstandige bestuursorganen en onderwijsinstellingen niet voldoen aan vigerende eisen voor beleidsverantwoording, zoals verkondigd door het Ministerie van Financiën. De auteurs presenteren in de context van middelbaar beroepsonderwijs metriecken voor kwalificatiewinst, rendement, etc.

De bijdragen binnen “Beoordelingspraxis en beoordelingsmethodologie” werden alle verzorgd door medewerkers van Cito-groep. De onderwerpen waren vertrouwd: de kern van *beoordelingsmethodologie* verandert niet zo rap. De thema’s betroffen vraagstellingen als: Hoe standaarden te handhaven over verschillende jaren heen? Zijn er effecten van het vraagtype op prestaties? Hoe kan met zo min mogelijk inspanning optimaal informatie uit items gegenereerd worden? Aan welk eisenpakket dienen portfolio’s voor formele beslissingen te voldoen? De *beoordelings-*

praxis verandert wel snel. Met name door computertechnologie wordt het leveren van maatwerk almaar eenvoudiger. Een voorbeeld volgt hier. In dialoog met het onderwijsveld worden ogenschijnlijk eenvoudige problemen opgeworpen (Kunt u er niet voor zorgen dat een kleuter altijd 60% van de vragen correct beantwoordt in de adaptieve computertoets in plaats van de standaardwaarde van 50%?) die tot behoorlijk complexe simulatiestudies leiden, op basis waarvan structurele oplossingen geïmplementeerd kunnen worden. In de komende jaren valt uit de gouden driehoek computertechnologie, vakdidactiek en beoordelingstheorie een behoorlijke push te verwachten naar leuke en uitdagende computertoetsen voor het basis- en middelbaar onderwijs.

Onderwijs en Samenleving

Saskia Brand-Gruwel, Open Universiteit Nederland

De divisie Onderwijs en Samenleving kan terugkijken op een geslaagde ORD. Het begon bij het aantal ingediende voorstellen en de kwaliteit van deze voorstellen. Het aantal lag op hetzelfde niveau als voorgaande jaren en de kwaliteit bleek veelal van hoog niveau. Positief bleek het grote aantal Vlaamse bijdragen. De diversiteit tussen de voorstellen was echter aanzienlijk. Dit maakte dat er vooral papersessies zijn georganiseerd, daar het samenvoegen van papers met raakvlakken tot een symposium niet bleek te realiseren. Getracht is papers, in totaal 15, op macro-, meso- en microniveau bij elkaar te brengen om toch enige structuur in de sessies aan te brengen. Dit leverde een goede samenhang van de papers op.

Binnen verschillende papers bleek de docent het leidend voorwerp; zo is bijvoorbeeld door Aelterman, Verhaeghe en Van Petegem het welbevinden van docenten onderzocht. Het welbevinden van docenten blijkt te worden beïnvloed door het schoolklimaat en de schooldynamiek. De mate waarin de docent door de maatschappij wordt gewaardeerd, is geanalyseerd door Verhoeven, Buvens, Aelterman en Rots. De waardering kan over het algemeen als positief worden omschreven.

De poster van De Maeyer, Den Brok en Van Eerde ging in op de docent als belangrijke schakel in de multiculturele school. Zij presenteerden een onderzoeksprogramma rond de ontwikkeling van docentgedrag en docentcognities. De docent speelde ook een centrale rol in de presentatie van Jungbluth en Ruiter. Zij concludeerden dat de onderwijskansen van leerlingen (los van achtergrond en intelligentie) vrij sterk afhankelijk zijn van kennelijk "toevallige" opvattingen van hun leerkrachten. De conclusie van hun onderzoek werd op de avond voorafgaande aan hun presentatie breed uitgemeten in de pers. Het NOS-Journaal, Netwerk, en landelijke dagbladen gaven blijk van de maatschappelijke waarde van het onderzoek.

De leerling of student stond in een aantal papers centraal. Offeringa ging in op de verschillen in persoonlijkheidskenmerken tussen volwassenen en brugklassers. Damen deed uit de doeken hoe het gesteld is met de naschoolse cultuurdeelname van jongeren na de Culturele en Kunstzinnige Vorming die ze op school hebben genoten. De effecten waren echter niet zo heel positief. Verder bleek uit het onderzoek van Van de Gaer, Van Damme en De Munter dat het voor meisjes niet uitmaakt of ze in gemengde klassen of op een gemengde school zitten; de prestaties binnen de vakken wiskunde en Nederlands bleven gelijk. Voor jongens is dat een ander verhaal. Voor het vak Nederlands presteerden jongens beter op jongensscholen en in jongensklassen.

Op macroniveau werd door Veneman onder meer gesproken over de evaluatie van leerlinggebonden financiering. Doel van deze financiering is om leerlingen met beperkingen meer binnen het reguliere onderwijs te houden. Geconcludeerd wordt dat nieuwe procedures en criteria nauwelijks hebben geleid tot veranderingen in de leerlingpopulatie van reguliere scholen.

Andere besproken onderwerpen waren ouderparticipatie op scholen, de multi-etnische klas, leerarrangementen en de vrije school.

Wat betreft de divisie Onderwijs en Samenleving kan worden teruggekeken op een interessante ORD met veel boeiende presentaties en veelal levendige discussies.

ICT

*Theo Bastiaens, Open Universiteit
Nederland*

Hieronder wordt verslag gedaan van een viertal presentaties die als doorsnee dienen van de totaal 18 papers die door de divisie ICT geselecteerd waren voor deze ORD.

Over het algemeen viel op dat tools ter ondersteuning van het onderwijsleerproces nogal centraal stonden. Zo werd er door Jaspers (Universiteit Utrecht) een paper gepresenteerd waarin de onderzoekers zich de vraag stelden hoe, met behulp van cognitieve en metacognitieve ondersteuning, het proces van zelfstandig samenwerkend leren bevorderd kan worden. Onderzocht werd onder welke sociale en cognitieve voorwaarden een virtuele, gedeelde leeromgeving met hulpmiddelen, samenwerkende leerlingen ondersteunt bij het uitvoeren van een praktische onderzoeksopdracht voor geschiedenis in het Studiehuis. De onderzoekers bouwden een 'task tool' met achtergrondinformatie en bronnen, een cognitieve 'support tool' voor dataordening en het maken van begripsschema's, en een metacognitieve tool om te plannen, een logboek bij te houden en om te reflecteren. Gemeten werd de taakbelasting die de leerlingen ervaren tijdens de taakuitvoering en het verschil tussen de condities met elk van de verschillende tools. Er bleek een groot aantal aspecten niet significant te zijn. De voornaamste conclusie uit het onderzoek is dat leerlingen uit de conditie met de metatool de ondersteuning van de tool positiever evalueerden dan de leerlingen uit de andere condities.

Sins (Universiteit van Amsterdam) bekeek "nieuwe" mogelijkheden die technologie biedt, zoals het zelf leren modelleren door leerlingen in het natuurwetenschappelijk onderwijs. Modelleren is een activiteit waarin leerlingen op de computer concrete representaties van verschijnselen ontwerpen om voorspellingen te kunnen doen. De onderzoeker veronderstelt dat het modelleren door studenten zelf, leidt tot een beter begrip van de mogelijkheden en beperkingen van de eigen kennis. Hij heeft 26 vwo-leerlingen een modelleerprobleem voorgelegd waarin hen werd gevraagd een dynamisch model te verbete-

ren. Uit de resultaten bleek dat leerlingen zich voornamelijk richtten op het kwantificeren van variabelen in hun model. Zij probeerden vooral hun eigen model te 'fitten' met de verkregen meetdata. Van diepgaande inhoudelijke argumentatie was geen sprake.

Rubens (Universiteit Utrecht) beschreef in zijn presentatie een elektronische leeromgeving (ELO) voor het basis- en voortgezet onderwijs die ontwikkeld is in samenwerking met vier verschillende Europese landen. In Finland, Griekenland, Italië en Nederland zijn een 80-tal docenten met 700 leerlingen aan de slag gegaan. Hoofddoel van het project was, ervaring opdoen met samenwerkend leren in een ICT omgeving. Ook is er een groot aantal onderzoeksvragen gedefinieerd die resulteerden in de volgende conclusies: de pedagogische verandering die een ELO met zich meebrengt hangt in sterke mate af van de schoolcultuur en het curriculum; de docenten zijn bij het leren met een ELO sterker geneigd om verantwoordelijkheden neer te leggen bij de leerlingen; de mate van samenwerkend leren valt tegen; een combinatie met 'face-to-face'-leren wordt door docenten als belangrijk ervaren; samenwerkend leren met een ELO in een klas is lastig; en ten slotte worden leerlingen sterker afhankelijk van elkaar.

Tot slot presenteerde De Croock in zijn presentatie ontwerpgericht onderzoek waarbij een tool is ontworpen die dient als ondersteuning voor ontwerpers van leermaterialen. Het product, CORE genaamd, is gebaseerd op het 4CID-model, een bekend instructieontwerpmodel. Doel van de tool is om instructieontwerpers op een zodanige wijze te ondersteunen dat het ontwerpproces optimaal kan verlopen. Een veel gehoord punt van kritiek op bestaande ontwerp tools is dat ze niet aansluiten bij de manier waarop instructieontwerpers hun taak uitvoeren. Dit heeft de onderzoeker geprobeerd te ondervangen door vanaf het begin ontwerpers te betrekken bij het ontwerp ervan. Een demonstratie van het prototype kon niet alle bezoekers van de sessie overtuigen van het nut van de tool.

Al met al was de ORD 2003 voor de geïnteresseerden in de thematieken van de divisie ICT vruchtbaar. De presentaties waren zeer gevarieerd en werden praktisch overal onder-

bouwd met empirische gegevens. De resultaten van de onderzoeken tonen aan dat het vakgebied langzaam maar zeker vooruit gaat, en dat alle beetjes aan inzicht samen zorgen voor een beter begrip van het werken en leren met ICT.

Grenzeloos Leren

Frans Prins, Open Universiteit Nederland

De organisatie van de ORD 2003 in Kerkrade heeft *grenzeloos leren* op tenminste drie manieren opgevat. Ten eerste werd bij grenzeloos leren gedacht aan het overschrijden van letterlijke grenzen. In voorbereiding op de BaMa en de ECTS, moet over de grenzen van Vlaanderen en Nederland heen worden gegaan. Ten tweede werd gedacht aan initiatieven die de grenzen proberen te beslechten tussen onderwijzen en leren en tussen theorie en praktijk. Ten slotte werd grenzeloos leren opgevat als innovatief leren.

De bijdragen binnen het thema “Grenzeloos Leren” (drie papersessies en twee symposia) waren divers en er bleek dat naast de bovengenoemde grenzen nog een aantal andere moeten worden beslecht. Broekkamp, bijvoorbeeld, ging in zijn presentatie in op de discrepantie die hij vond tussen taakeisen gezien door docenten en proefwerkverwachtingen van leerlingen. De Kock zag in zijn onderzoek verschillen tussen de uitgangspunten van het nieuwe leren en de opvattingen die docenten over het nieuwe leren hebben. Schellekens besprak de grenzen van de huidige manier waarop het onderwijs via roosters is georganiseerd. Hij kwam met een alternatieve, meer flexibele manier om studenten in het hoger onderwijs hun programma te laten bepalen en gaf aan dat flexibiliteit noodzakelijk is gezien de huidige ambities binnen het hoger onderwijs.

Verskillende presentaties handelden over de letterlijke grenzen. Van der Hoeven-Van Doornum, bijvoorbeeld, vergeleek de resultaten van een Engelse performancetest voor leerlingen van het primair onderwijs en de Nederlandse vertaling ervan. Slettenhaar be-

sprak de gezamenlijke curriculumontwikkeling van beroepsopleidingen door scholen in de Nederlands-Duitse grensstreek. De moeilijkheid van gezamenlijke curriculumontwikkeling heeft vaak organisatorische oorzaken, vond hij.

Het symposium over “Nieuwe vormen van kennisproductie” ging over allerlei combinaties van wetenschappelijk onderzoek en praktijkontwikkeling. Volgens de sprekers zou onderbenutting van onderwijsonderzoek moeten worden tegengegaan en de kloof tussen theoretische kennis en praktijkkennis moeten worden gedicht. Een oorzaak voor deze onderbenutting werd onder andere gezocht in het feit dat de wetenschap niet wordt afgerekend op praktijkrelevantie, maar op wetenschappelijke publicaties. De bijdragen handelden over initiatieven om bruggen te slaan tussen wetenschap en praktijk, bijvoorbeeld via een kennisatelier, kennisgemeenschappen en kennisonderhandelars.

Ten slotte was er een symposium over de grensverleggende elementen van CSCL. Kreijns presenteerde een onderzoek over ‘social affordances’, die het aantal momenten om te interacteren in een CSCL-omgeving zouden moeten verhogen. In het onderzoek van Van der Meijden werden de interacties van leerlingen in face-to-face- en computerondersteunende coöperatieve leersituaties vergeleken. Van Diggelen en Overdijk gingen op een enigszins provocatieve manier in op de verschillen tussen Group Support Systems en CSCL-omgevingen. Uit al deze bijdragen bleek weer eens hoe moeilijk het is om mensen effectief te laten samenwerken en samen te laten leren.

Aan dit verslag hebben meegewerkt

Antonia Aelterman, Theo Bastiaens, Jo Boon, Els Boshuizen, Saskia Brand-Gruwel, Arjan Dieleman, Paul Kirschner, Marcel van der Klink, Fred Korthagen, Rob Martens, George Moerkerke en Frans Prins

Eindredactie

Wim Jochems